

МОВОЗНАВСТВО

УДК 001.4:62:[004]

ОЛЬГА ГРИГОР'ЄВА

(Полтава)

ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ТЕРМІНІВ НА ОСНОВІ ЇХ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Ключові слова: термін, семантика, класифікація, системна організація.

Дослідження семантичної структури терміна неможливе без чіткого визначення сутності термінологічної лексики та її місця у системі мови.

У підходах до цих проблем немає єдності, однак більшість дослідників визнають, що терміни – це група слів, які багато чим відрізняються від слів загальнолітературної мови; в той же час термін не є особливим різновидом лексичної одиниці, це одиниця в особливій функції, яка залежить від способу вживання. Одна й та ж лексема здатна функціонувати як термін і як не термін.

Суттєвою ознакою терміна як одиниці мови науки є його системність. З точки зору семантики терміни є назвами спеціальних понять у тій чи іншій галузі знань. Термін характеризується змістовою системністю, тобто за своїм значенням він тісно пов'язаний з усіма іншими членами терміносистеми: як назва видового поняття з назвою родового, як назва результату дії з назвою самої дії тощо. Специфіка семантики терміна полягає перш за все в його співвіднесеності зі спеціальним поняттям. Будь-яке поняття займає певне місце в системі понять галузі, а отже й термін, що називає це поняття, теж має відповідне місце в терміносистемі. Класифікація термінів відображає класифікацію понять, а семантична структура терміна залежить від його місця в терміносистемі. Виходячи з цього, ми розглядаємо семантику терміна як набір сем, які відображають не лише суттєві ознаки поняття, а і його місце в системі понять галузі.

Проблему системного вивчення лексики вперше поставив М.М. Покровський. Він писав: «Слова та їхні значення живуть не окремим одне від одного життям, а з'єднуються, незалежно від нашої свідомості, в різні групи, причому основою для групування служить схожість чи пряма протилежність за основним поділом» [3, 5]. Дослідженням системної організації лексики займалися Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, В.І. Кодухов, Ю.С. Сорокін, Д.М. Шмельов, П.Н. Денисов та ін. Залишаючись актуальною, проблема вивчення лексики як системи набуває нових аспектів. Сучасний стан вивчення словникового складу вимагає не лише пояснення сутності системного устрою лексики взагалі, а й глибокого дослідження принципів та особливостей сис-

темної організації окремих лексичних груп. Показовими в цьому відношенні є термінологічні системи – сукупності термінів, що обслуговують певну галузь науки.

Метою даної статті є вивчення системних зв'язків у технічній термінології на прикладі термінів корозії та захисту металів та виявлення можливостей для уточнення дефініцій термінів на основі зв'язків між семантикою терміна та його класифікаційними ознаками.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній семасіології існує багато теоретичних і методичних підходів до вивчення системних відношень між словами. Серед різних тлумачень семантичної системи мови можна виділити такі:

– Система розуміється як сукупність мовних одиниць, яку можна дослідити без аналізу їх внутрішніх зв'язків. Таке дослідження зводиться до опису словникового складу мови і укладання словників-тезаурусів.

– А. Йоллес, Е. Оскар, К. Ройнінг, В.І. Кодухов та ін.. визначають систему як сукупність лексико-семантичних груп слів. В основі класифікації лежать слова, а не поняття.

– Система характеризується як словотворче об'єднання слів (М.А. Степанова, С.Н. Родяєва, Е.Н. Айзбалт та ін.).

– Система кваліфікується як сукупність асоціативних груп (Ш. Баллі, Л.П. Клименко та ін.).

Названі теоретичні концепції вивчення семантичної системи можна звести до двох різних підходів – логічного і лінгвістичного. Прибічники логічного підходу під семантичним полем розуміють перш за все структуру певної понятійної сфери. У семантичній теорії Й. Тріра існує повна паралельність між планом понятійного змісту, представленого понятійними полями, і планом мовного виразу, представленим словесними полями. Однак повної відповідності між поняттям і словом у мові, як відомо, немає. Тому логічний підхід для вивчення лексичної системи загальнолітературної мови неприйнятний, чого не можна сказати про вивчення термінологічних систем, оскільки семантика терміна значною мірою залежить від змісту поняття та його місця в системі понять. Ми застосовували логічний підхід для визначення тематичних груп термінів, що повністю відповідають ієрархії понять.

При лінгвістичному підході семантичні поля виділяються не на понятійній, а на мовній основі. Семантичні поля розуміються як сукупність слів, що знаходяться у вільних зв'язках за лексичними значеннями. Слова, які входять у такі об'єднання, пов'язані або парадигматичними, або синтагматичними відношеннями.

Як бачимо, критерії виділення семантичних полів різні, що обумовлено складністю проблеми. Складна й різноманітна семантична система мови взагалі й термінології зокрема може бути вивчена лише з застосуванням різних критеріїв.

Для вивчення системної організації термінології корозії та захисту металів ми використали семантико-логічний підхід. В його основі лежить принцип ідентифікації, висунутий Ш. Баллі. Цей принцип полягає у виявленні слова-

ідентифікатора, яке виражає поняття в найбільш узагальненій, абстрактній і нейтральній формі. Такими словами-ідентифікаторами для першого поля досліджуваної термінології є слово «корозія», для другого – «захист від корозії». При виборі критеріїв виділення семантичних полів і тематичних груп ми врахували особливості терміносистеми.

Термінологія як явище, що належить до самостійного різновиду літературної мови – мови науки, має у своїй системній організації суттєві відмінності від загальнолітературної мови. Ідея системності в термінології розроблена Д.С. Лотте й розвинута вченими-термінологами В.П. Даниленко, Т.Л. Канделак, В.М. Лейчиком, С.Є. Нікітіною та ін.

Розуміючи під системою цілісність, елементи якої взаємопов'язані з допомогою обмеженої кількості регулярних семантичних відношень, ми пов'язуємо поняття системності з поняттям класифікації, а системність термінології з системністю галузі. Для спеціальної лексики характерний більш високий, порівняно з загальнолітературною мовою, ступінь системної організації галузевих термінологій. Це обумовлено, з одного боку, наявністю ієрархії відповідних понять, з іншого – більш активним втручанням мовців в організацію терміносистем.

Найбільшим об'єднанням термінів у межах однієї терміносистеми ми вважаємо семантичне поле. Семантичне поле – це сукупність слів різних частин мови, об'єднаних спільною самостійною семантичною ознакою. У термінології корозії і захисту металів ми виділили два семантичних поля: у першому терміні об'єднані семою «корозія», у другому – «захист від корозії».

Особливості системної організації досліджуваної термінології зумовлені перш за все специфікою самої науки про корозію і захист металів. Знання про різновиди корозії металів, причини її виникнення, особливості протікання нерозривно пов'язані з проблемою боротьби з корозією. У спеціальній науково-технічній літературі ці явища розглядаються в єдності. Як наслідок цього ми констатуємо єдність функціонування термінів-назв понять корозії і термінів-назв понять захисту від корозії. Тому ми й визначаємо коло досліджуваних термінів як термінологію корозії і захисту металів.

Нами зроблена спроба класифікації термінів указаної галузі. Основою для створення такої класифікації стала класифікація, розроблена А.М. Терпигоревим [4]. Однак ця класифікація потребувала деяких уточнень, оскільки в неї не ввійшли терміни, що з'явилися після 1951 року, та не завжди точно відображені відношення між поняттями: немає чіткого розмежування методів і способів нанесення захисного покриття, різновидів захисних покриттів, тоді як існує пряма залежність вибору способу нанесення покриття від матеріалу. При побудові класифікації понять ми використовували матеріали державних стандартів, словників, спеціальної літератури, консультації фахівців галузі. На основі класифікації понять укладена класифікація термінів, у якій відображені ієрархічні відношення між поняттями.

Терміни корозії і захисту металів, як уже зазначалося, об'єднуються в два семантичних поля. Терміни, що входять у семантичне поле, знаходяться

в залежності один від одного. Центральною в кожному семантичному полі є одиниця високого ступеня абстракції, яку можна назвати нулем парадигми. Такими одиницями в даній терміносистемі є корозія і боротьба з корозією.

У складі кожного поля нами виділені родо-видові (тематичні) групи, що ґрунтуються на семантичних родо-видових зв'язках між термінами. Наприклад, терміни поля «Корозія» утворюють тематичні групи, що відповідають різновидам корозії: хімічна корозія, електрохімічна корозія (за ознакою відображення терміном наявності електричного струму); рівномірна, нерівномірна (за ознакою відображення терміном особливостей поширення корозії); газова, атмосферна, біокорозія, рідинна, високотемпературна, ґрунтова (за ознакою відображення терміном характеру корозійного середовища). Більшість з названих груп ділиться на підгрупи.

Покажемо методика вивчення семантичної структури термінів на основі їх системної організації на прикладі однієї семантичної групи термінів корозії і захисту металів «Види електрохімічної корозії за характером обмеження її швидкості».

За ознакою відображення терміном характеру обмеження швидкості корозії множину термінів на позначення електрохімічної корозії розбиваємо на дві підмножини: 1 – електрохімічна корозія з поляризаційним обмеженням; 2 – електрохімічна корозія з омичним обмеженням. Підмножину 1 у свою чергу розбиваємо на чотири ще менших підмножини, які називають різновиди корозії з поляризаційним обмеженням: 1 – «з анодним обмеженням», 2 – «з катодним обмеженням», 3 – «з дифузним обмеженням», 4 – «з концентраційним обмеженням».

У результаті отримуємо набір сем:

характер обмеження швидкості корозії,

характер поляризаційного обмеження,

на основі яких укладаємо дефініції термінів: корозія, електрохімічна, з обмеженням швидкості поляризаційними явищами на електродах (електрохімічна корозія з поляризаційним обмеженням); корозія, електрохімічна, з обмеженням швидкості омичним опором (електрохімічна корозія з омичним обмеженням); корозія, електрохімічна з поляризаційним обмеженням швидкості анодною реакцією (електрохімічна корозія з анодним обмеженням); корозія, електрохімічна, з поляризаційним обмеженням швидкості катодною реакцією (електрохімічна корозія з катодним обмеженням); корозія, електрохімічна, з поляризаційним обмеженням швидкості дифузією продуктів електродної реакції (електрохімічна корозія з дифузним обмеженням); корозія, електрохімічна, з концентраційним обмеженням швидкості (електрохімічна корозія з концентраційним обмеженням).

Дослідження системної організації термінів є основою для детального вивчення семантики кожного з них та точного дефінування термінів у спеціальних словниках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринев С. В. Принципы теории терминографии / С. В. Гринев // Теория и практика научно-технической терминографии : сб. статей. – М., 1988. – С. 5–10.
2. Козырев В. А. Русская лексикография / В. А. Козырев, В. Д. Черняк. – М. : Дрофа, 2004. – 288 с.
3. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский // Учен. зап. МГУ. Отд. Исторической филологии. – М., 1986. – Вып. 23. – С. 5–12.
4. Терпигорев А. М. Терминология по коррозии и защите металлов / А. М. Терпигорев. – М., 1951. – 24 с.

ОЛЬГА ГРИГОРЬЕВА

ИЗУЧЕНИЕ СЕМАНТИКИ ТЕРМИНОВ НА ОСНОВЕ ИХ СИСТЕМНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье представлена методика анализа семантической структуры терминов с учетом их классификационных признаков. Подробно описана специфика системной организации научно-технической терминологии.

Ключевые слова: термин, семантика, классификация, системная организация.

OLHA GRYGORYEVA

STUDYING OF SEMANTICS OF TERMS ON THE BASIS OF SYSTEM ORGANIZATION

Methods of analysis of the semantic structures of terms considering their classification are represented in the article. The specifics of system organization of scientific and technical terms are described in detail.

Key words: term, semantics, classification, system organization.

Одержано 18.12.2013 р.